

UOT-811.521.1

Səhifə:39-44

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2023.2.39>

Elnarə Əliyeva
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
dok.elnare_e@mail.ru

TÜRK DİLLƏRİNDƏ HALLARIN TƏSNİFİ

XÜLASƏ

Dünya dilçiliyində olduğu kimi, türkologiyada da hal kateqoriyası müxtəlif istiqamətlərdən tədqiq olunmuşdur. Nəzəriyyələr arasında fərqli məqamlar olsa da, türk dillərində hallanma vahid bir sistemə tabedir.

Əsasən rus dilçiliyində hal sintaktik kateqoriya kimi müəyyənləşsə də, türk dillərində hal morfolojiya bölməsində öyrənilmiş və qrammatik kateqoriya kimi şərh olunmuşdur.

Məqalədə halın morfoloji, semantik və sintaktik xüsusiyyətləri ilə bağlı nəzəri fikirlər araşdırılmış, türkoloji mənbələr təhlil edilmişdir. Məkani və qrammatik hallar, müəyyənlik və qeyri-müəyyənliklə bağlı mübahisəli məqamlara da diqqət yetirilmişdir.

Açar sözlər: Türk dilləri, isim, hallanma, qrammatik kateqoriyalar.

Giriş: Dünya dilçiliyində ismin hal kateqoriyasına müxtəlif cür yanaşmalar və fərqli təsnifatlar mövcuddur. Bu bölgülər türkoloji dilçiliyə də öz təsirini göstərmişdir. Türkologiyada hal kateqoriyası həm flektiv, həm də digər iltisacı dillərlə müqayisəli şəkildə tədqiq olunmuş, fərqli alimlər fərqli təsnifatlara əsaslanmışlar. Bu zaman bəzi dilçilər formanı, bəziləri isə məzmunu əsas götürmüş və nəticə olaraq morfoloji, sintaktik, semantik baxımdan bölgülər yaranmışdır.

N.A. Batmanov “Qırğız dilində halların işlənməsi” (1938), N.K.Dmitriyev türk, qumuq, başqırd dili ilə bağlı tədqiqlərində (1940, 1948), sonradan “Türk dillərinin quruluşu” (1962) əsərində, F.A.Qəniyev “Tatar dilində sintetik və analitik hallar haqqında” (1970), M.İ. Borqoyakova “Xakas dilində hal formasının inkişafı və onların mənası” (1976), A.M. Şerbak “Türk dillərinin müqayisəli morfolojiyasına dair очерк. İsim” (1977), N.A. Baskakov “Türk dillərinin tarixi-tipoloji morfolojiyası” (1979), Q.F. Błaqova “Türk hallanması tarixi-areal aspektdə” (1982), N.M. Artyomyev “Hal kateqoriyası: sistemə təhlil (dolqan və yakut dilləri əsasında)” (1999), M.Novruzov “Türk dillərində hal kateqoriyasının inkişafı və formalaşması. Oğuz qrupu türk dillərinin materialı əsasında” (1989) və s. kimi dəyərli tədqiqat işlərində mövzu geniş təhlil olunmuşdur. Ə.Dəmirçizadə “Azərbaycan dilinin üslubiyatı” əsərində (1962) halların ifadə etdiyi mənalara əhatəli təsvir etmişdir.

N.A.Baskakov 1947-1991-ci illər arasında altay, oyrot, qaraqalpaq, tatar və ümumilikdə türk dilləri üzrə morfolojiyanı araşdırarkən hal kateqoriyasına toxunmuşdur.

Q.F.Blaqova türk hal sisteminə hal paradigmatı nöqtəyi-nəzərindən yanaşmış və qeyd etmişdir ki, türk dillərində hal növlərində fərq lokal hallarda özünü göstərir. O, hal formalarının təkamülü probleminə, müxtəlif hal paradigmatlarında ədəbi dil və dialektlər arasındakı qarşılıqlı təsirə xüsusi diqqət yetirmişdir [1]. N.Z.Hacıyeva, B.A. Serebrennikov və s. müəlliflərin tədqiqatlarında ismin hallanması tarixi aspektdən təhlil olunmuş, rekonstruksiya və hal paradigmatının formalaşması araşdırılmışdır.

Hala morfoloji baxımdan yanaşanlar onu xüsusi hal forması və buna uyğun qrammatik məna malik qrammatik kateqoriya kimi qəbul edirlər. F.Fortunatov, V.Vinoqradov, R.Yakobson məhz bu istiqamətdə araşdırmaları ilə qabaqcıl tədqiqatçılardandır.

Dünya dilçiliyində hala morfoloji baxımdan yanaşanlar halların ikili funksiyasına, oppozitiv, dixotomik, ektivalent modellərə diqqət yönəlmişlər. Türkologiyada isə əsasən hər bir halın aparıcı funksiyaları ilə yanaşı, hal əvəzlənmələrinə və qarşıdurmalara (məsələn, yönlük-çıxışlıq hal) dair təhlillərə rast gəlmək mümkündür. Türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində hallara əsasən morfoloji baxımdan yanaşılmış, morfolojiyada isim bölməsində bu mövzu şərh olunmuşdur. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqat əsərlərində elə isim başlığı altında halın semantik, sintaktik xüsusiyyətləri izah olunmuşdur.

Z.Q.Uraksin “Müasir başqırd ədəbi dilinin qrammatikası” (1981) kitabında ismin hal kateqoriyasından bəhs edərəkən mövzuya kompleks şəkildə yanaşmışdır. “Hal xüsusi şəkilçilər yaxud onların qoşmalarla birləşməsi vasitəsilə bu ismin digər isimlər, zərf və ya feillə sintaktik əlaqəsini ifadə edən qrammatik kateqoriyadır. Bu əlaqə tabe olan sözün leksik mənasının xarakteri, onun forması, müəyyən nitq hissəsinə aid olması, yaxud asılı ismin semantikasi ilə müəyyənleşə bilər. Halların mənası yalnız söz birləşməsi və cümlədə reallaşır” [2,132].

XX əsrin 30-40-cı illərində A.M.Peşkovski, A.M. Şahmatov rus dilində halın semantikasi mövzusunda fundamental tədqiqatlar aparmışlar. Hala semantik baxımdan yanaşan alimlər arasında A.A.Potebnya, Ç.Fillmorun adı xüsusi qeyd olunmalıdır. Müasir dilçilikdə halın semantik funksiyası adların semantik və sintaktik rolları ilə əlaqələndirilir. Ç.Fillmorun fikrincə, adların semantik və sintaktik rolları arasında asılılıq var, lakin birbaşa uyğunluq yoxdur [3].

50-60-cı illərdə yazılmış elmi əsərlərdə (V.N. Toporova, K.İ.Xodovoy, R. Mrazeka) halın sintaktik mənasının öyrənilməsinə xüsusi maraq göstərilmişdir. Bu zaman leksik və qrammatik faktorlar əsas götürülmüşdür. “Sintaktik hal” konsepsiyası halın funksiyasını araşdırmış Y.Kuriloviçə məxsusdur.

Morfolojiyada bəhs olunan hal sintaksisdə bəhs olunan haldan fərqlənir. Bura, isimlərin, eləcə də digər nitq hissələrinin hallanması ilə bağlı təhlillərdən yaranan nəticələr də daxildir. Türkologiyada halın sintaktik mənasının əsas götürülməsi nəticəsində məkani və qrammatik hallar termini yaranmışdır. Belə ki, hal kateqoriyasının forma və məzmunu arasındakı fərq tədqiqatçılar arasında fikir müxtəlifliyinə səbəb olmuşdur. Bu müxtəliflik halların təsnifində, onların adlandırılmasında özünü göstərir. Bəzi tədqiqatçılar ismin məkani və qrammatik hallarını fərqləndirməyə çalışmışlar.

N.K. Dmitriyev də halları məkani və qrammatik deyə iki qrupa ayırmışdır. Onun fikrincə, məkani hallar hərəkətin çıxış nöqtəsini (çıxışlıq hal), son nöqtəsini (yönlük-istiqamət hal), sıfır hərəkəti (yerlik hal), qrammatik hallar isə mübtədanın vəziyyətini (adlıq hal), aidlik (yiyəlik hal), hərəkətin birbaşa obyektini bildirir [4, 154]. Onun bu bölgüsü tədqiqatçıların hamısı tərəfindən müsbət qarşılanmır. Çünki burdan belə çıxır ki, digər hallar qrammatik deyil. Şerbakin fikrincə, “bütün hallar qrammatik xüsusiyyətə malikdir, sadəcə funksional-semantik baxımdan onlar iki qrupa bölünür, biri o birinə nisbətən daha çox qrammatik səciyyə daşıyır” [5, 191].

A.X.Sottayev qaraçay-balkar dilində məkani hallar (beriuçyu “yönlük”, orunlauçu “yerlik”, başlauçu “çıxışlıq”) və məkani olmayan halları (baş boluş “əsas – adlıq hal, ielikçi boluş “yiyəlik”, tamamlauçi boluş “təsirlik hal”) [6, 129] ayırmağa çalışmışdır.

M.Kurbanov türkmən dilində halın mənasını və sintaktik xüsusiyyətini əsas götürərək məkani və qrammatik olmaqla 2 qrupa ayırsa da, onların arasında kəskin fərqi olmadığını vurğulamışdır [7, 63].

R.F.Zarifov da buna bənzər mülahizə irəli sürmüşdür: “İş onda deyil ki, eyni hal məkani və qrammatik münasibət ifadə edə bilər, məsələ ondadır ki, “qrammatik” anlayış bütün hallara aiddir, çünki onlar qrammatik əlaqələri ifadə edir” [8, 23].

A.Əsədova da haqlı olaraq bildirmişdir ki, türk dillərində ismin hallarını qrammatik və məkani hallar deyə iki qrupa bölməyin ciddi bir linqvistik əsası yoxdur, çünki bütün türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində tez-tez “qrammatik” halların “məkani mövqedə”, “məkani” halların “qrammatik mövqedə” işləndiyinin şahidi oluruq. Halların bu cür qarşılaşdırılması şərti xarakter daşıyır [9, 22].

İ.P.Vinokurov yakut dilində hal konstruksiyalarının sinonimliyini araşdırarkən bu bölgünün özünü doğrultmadığı qənaətinə gəlmişdir: “Türk dillərində halların qrammatik və məkani olaraq bö-

lünməsi bizim tədqiqatımızda özünü doğrultmur, yaxud yaku dil üçün qəbul edilməzdir. Belə ki, halların əksəriyyəti həm obyekt, həm də məkan münasibətini ifadə edə bilər və eyni zamanda bu cür münasibətlərdə sinonimliyə malik olar” [10, 20].

Biz də bu fikirdəyik ki, halları qrammatik və məkani olmasına görə fərqləndirmək doğru deyil. Həqiqətən də, hər bir hal istər söz birləşməsi daxilində, istərsə də cümlə daxilində qrammatik əlaqələrin yaranmasında iştirak edir və hər biri özlüyündə semantik yükə malikdir. Məsələn: *Mən şəhəri gəzirəm* cümləsində də *şəhər* sözü məkan bildirir [11, 92]. Lakin təsirlik hal qrammatik hallara aid edilir. Yaxud, *Bu günün işini sabaha saxlamazlar*- sintaktik vahidində *sabaha* sözü yönlük haldadır, yönlük hal məkani haldırsa, zaman anlayışı hansı qrupa aid edilməlidir? Müxtəlif türk dillərindəki kontekstə uyğun hal əvəzlənmələrini də nəzərə alsaq, yenə həmin bölgünün uyğunsuzluğu aydın olacaq. Məsələn, müasir uyğur dilində “Kalinin sütünü qeti quyudu” “İnəyin südündən qatıq düzəldirlər”. Burada çıxışlıq hal məqamında təsirlik hal formantı işlənmişdir. Beləliklə, bir daha aydın olur ki, bu bölgü halların bütün semantik yükünü əks etdirmədiyi üçün özünü doğrultmur.

Y.Kuriloviçin fikrincə, qrammatik halın birinci funksiyası sintaktik, ikinci isə semantiktir, konkret bir halın isə birinci funksiyası semantik, ikinci sintaktikdir [12, 174]. Buradan məlum olur ki, qrammatik və konkret halın fərqi onun sintaktik mövqeyindən asılıdır. Qrammatik hal feil qrupunda dominant mövqeyə malikdir (mərkəzi vəziyyət), konkret hal isə onun ətrafındadır.

A.M.Şerbak da Y.Kuriloviçin fikirlərini əsas götürərək halların birincili və ikincili funksiyası əsasında onları 2 yerə ayırır: qrammatik (adlıq, yiyəlik, təsirlik) və konkret (yönlük, yerlik, çıxışlıq)... Qrammatik hallar əsasında adlar və feillərin idarəsi duran sintaktik sistemdir, konkret hallar isə öz adverbial mənaları ilə birləşən semantik sistemi yaradır [13, 62].

Qrammatik halların bütün türk dillərində əsas funksiyası subyekt və obyekt ifadə etməkdir. Qrammatik hallar söz birləşmələrinin tərkibində yiyəlik məzmunu bildirir.

Ənənəvi hal anlayışı sözdəyişdirici kateqoriyadır. R.A.Budaqov qeyd edir ki, hal–morfoloji kateqoriyadır, onun funksiyaları isə sintaktik kateqoriyadır [14, 91].

Rus dilçiliyində hal kateqoriyasının statistik modelinin qurulması istiqamətində tədqiqatlar aparılmışdır. V.P.Nikolayev, T.A.Bişnyakova, O.B. Sirotina, A.A. Bronskaya və başqalarının müxtəlif üslublarda yazılmış əsərlərdə, mətbuatın dilində halların işlənmə tezliyi hesablanmışdır. Həmişinin yerli xalqla əcnəbilərin dilində halların işlənmə səviyyəsinə diqqət yetirilmişdir [15, 93]. Təəssüf ki, türkologiyada bu istiqamətdə tədqiqat diqqətimizi çəkmədi. Türk dillərində halların statistik təhlili, xüsusən müəyyən və qeyri-müəyyənliyin işlənmə məqamlarına, hal əvəzlənmələrinin səbəbini izah etməyə imkan yaradır.

Leksik vahidlərlə yanaşı, qrammatik vahidlərin, o cümlədən ismin hal kateqoriyasının funksional-semantik xüsusiyyətləri daha çox tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. 1926-cı ildə Praqa dilçilik məktəbinin əsasını qoymuş B.Mateziusun fikrincə, nitq yaradıcılığının məqsədi, məsələləri funksiya adlanır;” “dil hansısa müəyyən məqsədə xidmət edən ifadə vasitələri sistemidir”, buna görə də “linqviistik təhlilə funksional nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq lazımdır”. Əslində, Praqa dilçilik məktəbinin şüarı iki sözdən ibarət idi: sistem və funksiya. Dilin funksional modeli, yaxud funksional yanaşma dilin və nitq fəaliyyətinin çoxfunksionallığını əhatə edir. Bura dilin müxtəlif funksiyalarının və funksional üslublarının və nitq fəaliyyətinin funksional üslublarının öyrənilməsi daxildir.

Dilin funksionallığı dil vahidlərinin normativ məsələləri ilə müəyyən olunur. Dil faktlarının özünəməxsus funksiyaları mövcuddur

V.A.Beloşapkova, M.A.Şelyakin, R.S. Yakobson, Y.Kuriloviç, K.Y.Aqafonova və s. dilçilərin əsərlərində ismin hallarının real semantik mənaları, onların təsnifi prinsipləri, halın ilkin və ikincili funksiyaları təhlil olunmuşdur. Bu sahədə Q.A.Zolotovanın halın semantik funksiyaları haqqında tədqiqatı xüsusi qeyd olunmalıdır.

Hallanma koqnisiyada formalaşmış diskursda reallaşdığı üçün ismin halları bəzən koqnitiv kateqoriya da hesab edilir. Bu zaman halın qrammatik əlamətləri ilə semantik əlamətləri arasında bir bağ mövcud olur.

Hallar subyekt, obyekt əlaqəsini, ismin feillə xüsusi əlaqəsini, feili predikatın isimlərlə xüsusi əlaqəsini, atributiv əlaqəni, adların isim və zərfləklə əlaqəsini, adların feillə xüsusi təyinedicilik əla-

qəsini ifadə edir. Bütün bu əlaqələr fərqli dillərdə fərqli şəkildə özünü göstərir. Belə ki, hər bir dilin qrammatik sistemi halın fərqli şəkildə təzahürünə imkan yaradır.

S.A.Lutin rus hal sisteminin funksional təsvirini verərkən üç şərtlə onları qruplaşdırır: 1. İşlənmə tezliyinə görə: Generator hallar - (Именительный – “adlıq hal”, Творительный – “çıxışlıq hal”)/ lokalizator hallar (Предложный – “yerlik hal”, Винительный – “təsirlik hal”, Дательный – “yönlük hal”, qismən - Родительный- “yiyəlik hal”); 2. Reallıq səviyyəsi baxımdan: Real hallar (ИП – “adlıq”, ИП – “yerlik”, ИП – “yiyəlik”) /potensial hallar (ТП – “çıxışlıq”, ВП – “təsirlik”, ДП – “yönlük”); 3. lokalizator hallar arasında fiksasiya yerini, yaxud zonasını göstərən hallar [16,10].

Halın müəyyən mənaya malik olması ilə bağlı tədqiqatçılar arasında fikir ayrılığına rast gəlik: 1)Halın mənası var, hal formaları çoxmənalıdır, halların əksəriyyəti bir sıra mənalara malikdir, bəzən onları fərqləndirmək mümkün deyil (B.Delbryuk, A.A. Potebnya).

2) halın mənası var, lakin hal formaları çoxmənalı deyil, halların mənaları dəqiq fərqlənir (R.O.Yakobson, A.V.de Qroot, E. Benvenist).

3) Halların mənası yoxdur, cümlədəki semantik rolu onlara mənə qazandırır; hal markerləri səthi təzahürdür (Ç.Fillmor) [17,14].

Biz hesab edirik ki, halın mənası var və o, cümlədə yeni semantik çalarlar qazanır.

Hallanma zamanı hal şəkilçiləri sözə qrammatik mənə verir və cümlədə müəyyən funksiya yerinə yetirir. Hal şəkilçiləri müxtəlif sintaktik əlaqələrin yaranmasında iştirak edir. Sintaktik əlaqələr cümlə üzvlərinin müəyyən funksiya daşımada iştirak edir.

Bütün hallar qrammatik yükə malikdir, lakin funksional-semantik baxımdan onlar iki qrupa ayrılır, bunlardan biri daha çox qrammatik xüsusiyyətlərə sahibdir.

İltisəq dillər ilə flektiv dilləri müqayisə etdikdə halların təkcə sayca deyil, funksionallıq baxımından da fərqləndiyi məlum olur. Türk dillərində adlıq halın funksiyaları flektiv dillərdən, o cümlədən rus dilindən daha çoxdur. Rus dilində adlıq hal yalnız mübtədə vəzifəsində çıxış edirsə, türk dillərində həm mübtədə, xəbər, həm təyin, zərfliyin ifadə vasitəsi ola bilər. Nəzərə alsaq ki, bəzi dilçilər ismin qeyri-müəyyən hallarını da adlıq hal kimi qəbul edir, o zaman bura vasitəsiz tamamlığı da əlavə etmək olar. N.K.Dmitriyev tatar dili əsasında *kitab ukırqa, kitabni ukırqa; kala bakçası, kalanı bakçası* kimi nümunələrdə hal sistemini izah edərkən, *kitab* sözünün şəkilçisinin variantlarını qeyri-müəyyən adlıq hal kimi göstərir [4, 154-155].

Z.Q.Uraksin başqırd dilində ismin adlıq halının funksional xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən onun yiyəlik və təsirlik halı əvəz etməsini adlıq halın asılı vəziyyəti kimi izah edir. Məsələn: *Kərim mallayı* “kərimin oğlu”, *xat yazıu* “məktub yazmaq” və s. Bu nümunələrdəki qeyri-müəyyən hallar adlıq hal kimi təqdim olunur.

M.Şirəliyev, A.Kononov, A.M.Şerbak, Y.İ.Ubryatova, L.A.Pokrovskayanın əsərlərində bu problemə münasibət bildirilir. Beləliklə, bir qrup dilçilər vasitəsiz halı qeyri-müəyyən təsirlik hal, digər qrup isə adlıq hal kimi təqdim edir. Maraqlıdır ki, protürk dilində təsirlik haldan bəhs edən tədqiqatçılar həmin dövrdə həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən təsirlik hal formalarını göstərirlər.

Q.Kazımov yiyəlik haldan bəhs edərkən qeyri-müəyyənliyin tarixi inkişafını göstərir: “Tarixi çox qədim olan bu forma şəkilçisiz olmasına baxmayaraq, mənaca əlaqələnen bir sözü III şəxsin mənsubiyyət şəkilçisi” ilə özünə tabe etməklə ilk mənbələrdən başlayaraq, daim üstün mövqedə olmuş və dilimizdə çox uzaq keçmişdən sabitləşmişdir [18,27].

Tədqiqatçıların fikrincə, protürk dilində yiyəlik hal forması olmayıb. Həmin mövqedə izafət konstruksiyaları işlənmişdir. Müasir türk dillərindən yakut dilində də yiyəlik hal yoxdur.

Təsirlik hal da türk dillərində müəyyən və qeyri-müəyyən olmaqla iki yerə ayrılır. Lakin burdakı qeyri-müəyyənlik də bəzən tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilmir.

Protürk dilində təsirlik haldan bəhs edən tədqiqatçılar həmin dövrdə həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən təsirlik hal formalarını göstərirlər.

M.Hüseynzadə adlıq halda olan isimlə qeyri-müəyyən təsirlik halın fərqləndirilməsinə dair fikrini çox dəqiq ifadə etmişdir: “...adlıq halda işlənen isimlər cümlənin subyekt, qeyri-müəyyən tə-

sirlik halda işlənən isimlər isə cümlənin obyektı olur. Obyektlə subyektin fərqi nədirsə, eyni şəkildə işlənən müxtəlif halların da fərqi elədir” [19, 51].

Bu haqda Y.Seyidov yazır: “Bizim qəti fikrimiz belədir: isim (eləcə də isim mövqeyində işlənən hər hansı bir söz) söz birləşməsində və cümlədə hal şəkilçisiz işlənirsə, o, ismin adlıq halındadır. Hal şəkilçisi qəbul etməmiş ismin sintaktik rolu onun halını müəyyənləşdirən əlamət deyil. Hallar ancaq hal kateqoriyasına məxsus qrammatik şəkilçilərlə reallaşır” [20,256]. Məncə, bu məqamda Y.Seyidovun fikri ilə razılaşmaq olmaz. Çünki qeyri-müəyyən yiyəlik halda olan söz semantik baxımdan adlandırma deyil, yiyəlik, sahiblik məzmunu bildirdiyi üçün, yaxud qeyri-müəyyən təsirlik halda olan söz nominativ deyil, obyektə işarə etmə funksiyası bildirdiyi üçün onu adlıq hal hesab etmək mümkün deyil. Həmçinin isimlər hər hansı sözlə sintaktik əlaqəyə girdiyi üçün hallanır, bu baxımdan biz hal şəkilçisini sintaksisdən kənarında təsəvvür etmirik.

İsmlərin hallanması formaca morfoloji, məzmunca sintaktik tələbdən irəli gəlir. Dilçiliyin morfolojiya bölməsində hal prosesində iştirak edən sözdəyişdirici şəkilçilər, onların işlənmə xüsusiyyətləri, halın növləri, hallanmada iştirak edən nitq hissələri; onun yaratdığı semantik çalarlar, cümlədəki rolu, cümlə üzvləri ilə sintaktik əlaqələrə girməsi isə sintaksis bölməsində öyrənilir. İsimlər, o cümlədən isimləşmiş sözlər tərkiblərin daxilində, cümlədə sözlər və cümlə üzvləri ilə yanaşma, uzlaşma və idarə əlaqəsində olur. Bu əlaqələr isə sözün semantik məzmunundan və daşdığı funksiyadan asılıdır. Bu baxımdan halın həm morfoloji, həm də sintaktik, həm də semantik xüsusiyyətləri vəhdət şəklində öyrənilməlidir.

Nəticə: Flektiv dillərdə digər nitq hissələrinin hallanmasında fərqli məqamlar olduğu üçün burada “substantiv, adyektiv, qarışıq hallanma” və s. kimi hallanmalardan da bəhs olunur. Türk dillərində hal sisteminin isim, say, əvəzlik, sifətdəki funksiyaları müxtəlif olsa da, ümumi sistem, yəni həmin nitq hissələrinin qəbul etdiyi şəkilçi dəyişmir. Bu baxımdan qeyd edilən təsnifata ehtiyac duyulmur. Türkologiyada elmi araşdırmalar müxtəlif nəzəriyyələrlə bağlı olsa da, hallanma morfolojiyanın obyektli olmuş, lakin halın sintaktik və funksional-semantik xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirilmişdir. Diskussiyalar daha çox müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik, “məkanı və qrammatik hal” anlayışı ilə ətrafında aparılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Благова Г. Ф. Тюркское склонение в ареально-историческом освещении. Москва, 1982.
2. Грамматика современного башкирского литературного языка. Москва, Наука, 1981.
3. Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1981. С. 168-370
4. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. Москва: Изд. Восточной литературы. 1962
5. Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. Л, Наука, 1977.
6. Грамматика карачаево-балкарского языка. Ред. Н.А.Баскаков. Нальчик «Эльбрус», 1976.
7. Сравнительная грамматика русского и туркменского языков. Фонетика и морфология. I., Ашхабад, «Туркменское издат.», 1964.
8. Зарипов Р.Ф. Категории падежа в башкирском языке. Автореф. Дисс... кан. филол.наук.- Уфа, 1971, 23 с.
9. Əsədova A. Azərbaycan dilində qrammatik hallar. Bakı, 2009.
10. Винокур И.П. Синонимика падежных конструкций в якутском языке. Автореф.кан.дисс. Якутск, 1971.
11. Əliyeva E. Türk dillərində hal kateqoriyası və onun adlandırılması. Terminologiya məsələləri, 2011, №2. s.91-98 s.
12. Курилович Е. Проблема классификации падежей // Очерки по лингвистике. Москва: Изд-во иностранной лит-ры. 1962. С. 174–203.

13. Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. Л, Наука, 1977, 191с
14. Будагов Р.А. Человек и его язык. Изв. МГУ. 1974
15. Зулпукаров К.З. Падежная грамматика: теория и прагматика. Санкт-Петербург -Ош-1994, 317 стр.
16. Лукин С. А. Системно-функциональный анализ категории падежа в русском языке. Автореферат ...диссер. доктор ф. н., 2008.
17. Хертек А. Б. Значения локальных падежей в тувинском и хакасском языках, Ин-т ф. 2013.
18. Грамматика современного башкирского литературного языка. Ред. А.А. Юлдашев. Москва, Наука, 1981.
19. Kazımov Q. *İsim hallarının inkişaf tarixi. İsmın adlıq və yiyəlik halları.* / Dilçilik araşdırmaları, Elmi jurnal, № 1, Bakı, 2023, s.12- 41.
20. Hüseynzadə M. *Müasir Azərbaycan dili. III h., Morfologiya.*, Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 280 s., / s.51
21. Seyidov Y.M. *Əsərləri. 15 c. IX c.* Bakı: "Bakı Univ.", nəşr, 2010, 672 s.

Елнара Алиева

Классификация падежей в тюркских языках

Резюме

В тюркологии, как и в мировой лингвистике, падежная категория изучается с разных направлений. Хотя между теориями и существуют разные моменты, произношение в тюркских языках подчиняется единой системе.

Хотя в русском языкознании падеж определяется главным образом как синтаксическая категория, в тюркских языках падеж изучается в морфологическом разделе и трактуется как грамматическая категория.

В статье исследованы теоретические представления о морфологических, семантических и синтаксических особенностях падежа, проанализированы тюркологические источники. Также рассматриваются спорные моменты, касающиеся пространственных и грамматических падежей, определенности и неопределенности.

Ключевые слова: *Тюркские языки, существительное, падеж, грамматические категории*

Elnare Aliyeva

Classification of cases in Turkic languages

Summary

As in world linguistics, in Turkology, case category has been studied from different directions. Although there are different points between the theories, the pronunciation in Turkic languages is subject to a single system.

Although case is mainly defined as a syntactic category in Russian linguistics, case in Turkic languages is studied in the morphological section and interpreted as a grammatical category.

In the article, theoretical ideas about the morphological, semantic and syntactic features of the case were investigated, Turkological sources were analyzed. Controversial points regarding spatial and grammatical cases, definiteness and indefiniteness are also addressed.

Key words: *Turkish languages, noun, case, grammatical categories.*

Çapa tövsiyə edən: *AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu*

Rəyçilər: *professor İsmayıl Kazımov
dosent Qətibə Mahmudova*